
Розділ V

Спеціальні історичні дисципліни

Андрій Крижанівський

ЕМІСІЯ МІДНИХ МОНЕТ ГАЛИЦЬКОЇ РУСИ НА ЛЬВІВСЬКОМУ МОНЕТНОМУ ДВОРІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

У другій половині XIV ст. в декількох містах колишньої Київської Русі відновилося карбування монет, що знаменувало собою завершення безмонетного періоду в її історії, котрий тривав з XI ст. до XIV ст. На сьогоднішній день відомо про емісію, у різних обсягах, срібних монет у Львові, Києві, Новгород-Сіверському, Смотричі на Поділлі. Зокрема, М. Котляр, на підставі ареалів скарбів литовських монет, наведених білоруським нумізматом М. Щекатіхіним, висловив думку, що певний їх тип карбувався у Луцьку. Зрештою, це припущення потрібно перевірити на сучасних знахідках.

Регулярний випуск монет розпочався у 1351–1354 рр.¹ у Львові, і у цьому він випередив згадані монетні двори на декілька десятиріч². Львівські срібні монети, як і монети подільського князя Костянтина, карбовані у другій половині 80-х рр. XIV ст., відповідають, за монетною стопою і за зображенням, центральноєвропейським зразкам, на відміну від інших монетних дворів колишньої Київської Русі, продукція яких у метрологічному, іконографічному відношенні та за технікою виконання відображає впливи татарської монетної системи. Срібні монети Галицької Русі, карбовані у Львові після переходу влади до польського короля Казимира III, випускали у відповідності до параметрів празьких грошів, а не пристосованими до метрології польської монетної системи, що свідчило про економічну окремішність галицьких земель у Польському королівстві. За своєю вартістю або ж за вагою срібла галицько-руські грошики упродовж довгого періоду їх емісії (орієнтовно з 1353 до 1394 року) незмінно складали половину чеської монети, яка була добре відомою і обслуговувала торговельні операції на ринках Галицько-Волинського князівства ще у першій половині XIV ст.³

Цікавою подією на ринку Галицької Русі під час правління Казимира III стала поява мідних денаріїв. Мідна монета в XIV ст. була загалом майже невідомою не тільки в Польщі, але й у Західній і Центральній Європі, зате широко вживалася, як розмінна монета, у Візантії та Золотій Орді, з котрими у галицьких купців були традиційні контакти. Карбування галицько-руських мідних денаріїв ще помітніше, ніж срібні грошики, підкреслювало автономний статус галицьких земель у Польській державі.

У середньовічній Центральній Європі випуск мідних монет був унікальним явищем. Є дані, що у 1373 р. чеський імператор Карл IV карбував мідний пфенніг у місті Лауф в Чеському Палатинаті, а у Західній Європі у першій половині XIV ст. карбували мідні монети в Данії. Проте, як вважає польський дослідник Б. Пашкевич, емісія в Лауфі скоріше була викликана досвідом львівського карбування, а не навпаки, а впливу данської монетної системи на галицьку годі й шукати⁴. Аналогію використання у обігу монет з недорогоцінного металу в монетній системі Галицької Русі можна вбачати у грошовому обігу Золотої Орди, Візантії та кримських міст-колоній, на ринках яких були добре відомі галицькі купці. Разом з тим, мідні галицько-руські денарії, ідея карбування яких запозичена, безсумнівно, від татарської монетної системи, ані метрологічно, ані іконографічно з монетами Золотої Орди не асоціюються.

Опис мідних монет показує в цілому подібність зображення аверсу до срібних галицько-руських грошиків. На аверсі обидвох номіналів монет львівського монетного двору — мідних та срібних бачимо таке саме чотиридугове обрамування навкруг ініціалу володаря. Натомість, на відміну від срібних монет, на зворотній стороні яких зображено герб Галицької землі — лева, що однозначно вказує на їх належність до львівського монетного двору, на реверсі мідних галицьких монет розміщено корону. Можливо, тому у першій половині XIX ст., навіть після опублікування Ігнацієм Лосем у 1827 р. книги «Про карбування руських монет Казимиром Великим та Людовиком» з повідомленнями про знахідку срібних галицько-руських монет з наведенням їх опису, мідні денарії Людовика Угорського, вперше описані у праці К. С. Бандтке⁵, віднесені до коронного польського карбування.

У згаданій праці, виданій у 1839 р., автор наводить описи і гравюри 20 срібних монет, які він однозначно зараховує до монет Галицької Русі, і одного мідного денарія Людовика Угорського без конкретної прив'язки його до будь-якого монетного двору. Звернувши увагу читачів на подібність літери «L» на денарії до ініціалу на срібному галицько-руському грошику, К. С. Бандтке все ж не наважився на твердження про карбування мідної монети у Львові і класифікував його, як коронний денарій.

Велику збірку мідних галицько-руських денаріїв у першій половині XIX ст. зібрав львівський книготорговець Каетан Яблонський. Дослідник монет Галицької Русі єпископ Іван Ступницький розповідає⁶, що за винагороду, обіцяну убогим хлопчикам, тому зносили чимало мідних денаріїв, знайдених після сильних дощів біля підніжжя Високого замку чи в руслі міської, незабетонованої тоді ще ріки Полтви. У 1842 р. Каетан Яблонський опублікував у газеті «Przyjacieł ludu» статтю «Najnowsze denary polskie (halicko-ruskie)» з повідомленням про знахідки невідомих до того типів мідних монет львівської монетарні.

Автором цієї статті досліджено 124 примірники мідних галицько-руських денаріїв Казимира III (50 шт.), Владислава Опольського (32 шт.) та Людовика Угорського (42 шт.), карбованих у 1353–1382 рр., що знаходяться у 12 музейних колекціях та приватних збірках України, Польщі, Росії та Угорщини.

Серед обстежених 50 мідних галицько-руських денаріїв Казимира III, поряд з найбільш поширеними варіантами з ініціалом «K» в чотиридуговому обводі на аверсі і короною на реверсі, можна виділити ще 14 їх різновидів тільки за різними варіантами комбінацій карбування малих букв «r», «p», «k» навколо ініціалу (ці букви є скороченням від «rex», «Polonie», «Kazimiri»), або біля корони. Окрім цих варіантів, в нумізматичній літературі наводяться ще 5 інших⁷, що дає загалом 19 різновидів, не враховуючи штемпельних відмін. Срібні галицько-руські грошики Казимира III, карбування яких велось упродовж всього часу його правління (помер у 1370 р.), нараховують 14 варіантів за типами зображень лева та текстами легенд. Велика кількість монетних різновидів галицько-руських мідних денаріїв, навіть дещо більша, як срібних гро-

шиків, вказує на доволі довгий час їх емісії. Можна зробити припущення про безперервний випуск мідних денаріїв у Львові також упродовж аналогічного періоду, тобто з 1353 до 1370 року. А той факт, що мідь, як метал, значно м'ягша від срібла, і навіть теоретично штемпелі для виготовлення денаріїв повинні були б служити довше від штемпелів грошків, не тільки підкреслює це припущення, а й дає підставу оцінювати обсяг випуску мідних денаріїв, як досить великий.

Доволі значна кількість збережених галицько-руських грошків з ініціалами Владислава Опольського та Людовика Угорського, відповідно «W» та «L» (у згаданих збірках виявлено 74 монети обох емітентів) дозволяє зробити припущення про безперервний їх випуск упродовж 1372–1382 рр.

Мідних денаріїв за Владислава Ягайла львівський монетний двір не випускав. Деякі попередні дослідники вважали інакше, приписуючи йому деякі денарії з ініціалом «W». Цю думку слід сприймати як хибну, тому що всі срібні галицько-руські монети Владислава Ягайла карбували із зображенням орла, а варіантів з ініціалом немає. Очевидно, що у випадку емісії його мідних денаріїв, вони, безсумнівно, були б із зображенням орла, а, в свою чергу, такі галицько-руські денарії теж не зустрічаються. З нумізматичних праць попередніх дослідників можна зробити висновок, що до емісії Владислава Ягайла вони помилково відносили частину денаріїв Владислава Опольського, зокрема, з маленькою літерою «w» під короною на реверсі монети.

Це ж саме стосується і періоду повторного князювання у Галицькій Русі Владислава Опольського в 1386 р., коли у Львові карбували галицько-руські грошки з зображенням верхньосілезького орла — його родового герба. Всі мідні монети цього емітента містять на реверсі лише ініціал князя в чотиридуговому обрамуванні, тобто з таким зображенням, як і на срібних грошиках з першого періоду його володарювання у Львові (1372–1378 рр.). Натомість автор не знайшов ні у згаданих колекціях, ні у будь-яких нумізматичних опрацюваннях мідних монет із зображенням з однієї сторони верхньосілезького орла, а з другої — корони. Очевидно, під час короткочасного повернення князя до Львова у

1386 р. не дійшло до карбування мідної монети, а продукція львівського монетного двору обмежилася лише до випуску срібних грошків. Тому можна вважати, що емісія мідних галицько-руських грошків припинилася зі смертю польсько-угорського короля Людовика у 1382 р.

В таблиці наведено основні різновиди мідних галицько-руських денаріїв з 1353–1382 рр.*

№	Зображення (аверс/реверс)	Кіль- кість (шт.)	Примітки
1.	Мідні галицько-руські денарії Казимира III 1353–1370 рр.		
1.1	корона К / корона	26	
1.2	корона к К / корона Р	4	Маленькі літери «К» або «R» з однієї або другої сторони
1.3	корона / корона	4	
1.4	корона Р К Р / Р корона Р К К	14	Маленькі літери «R, P і K» з однієї або другої сторони, чи на обох сторонах
1.5	корона К / —	2	Одностороння монета
2.	Мідні галицько-руські денарії Владислава Опольського 1372–1378 рр.		
2.1	W / корона	29	
2.2	W / корона W	3	
3.	Мідні галицько-руські денарії Людовика Угорського з 1379–1382 рр.		
3.1	корона / корона L	39	
3.2	корона / корона L L	2	
3.3	корона / корона К L	1	

* На деяких штемпелях денаріїв типів 1.4. та 1.5. зустрічаються повернуті на 180 градусів літери «К» як в ініціалі, так і серед маленьких букв біля нього.

Цікавим є тип 3.3., для карбування якого випадково використано збережений штемпель аверсу денарія Казимира III. Таким чином, з'явилася гібридна мідна монета з двома ініціалами — на аверсі великий ініціал Казимира III, а на реверсі — малий ініціал Людовика Угорського під короною.

Польський нумізмат Антоній Ришард навів у своїй публікації⁸ за 1880 р. гравюри із зображенням двох невідомих, на його думку, мідних галицько-руських денарії Казимира III. У описі монет він детально розписує, що ці денарії знайдено у Кракові при розбиранні фундамента будівлі, хоч сам факт їх знахідки на території Польського королівства, де мідь не вважалася монетним металом, мав би його насторожити. З наведених А. Ришардом гравюр виразно видно, що вони були фальшивими, з фантастичними зображеннями корон, ініціалів короля, лева, а в додачу до цих «новинок» одна з мідних монет ще й була одностороннім брактеатом. У XIX ст., коли попит колекціонерів на рідкі монети перевищував їх наявність на колекційному ринку, поява таких «раритетів» була доволі розповсюдженим явищем.

За переважним ареалом знахідок галицько-руських денаріїв у місті Львові можна вважати цю монету типово міською. Низька вартість міді в галицько-руських денаріях відображає високий рівень функціонування галицького ринку, на якому були створені відповідні умови для обігу умовної платіжної одиниці, виготовленої не з дорогоцінного металу, зокрема, довіру місцевого населення щодо її реальної закупівельної здатності. До слова, у Польщі перші мідні монети з'явилися лише в другій половині XVII ст., і їх появу на ринку зустріли крайньо вороже. Поодинокі три знахідки мідних галицько-руських денаріїв за межами Львова (зокрема, в Галичі, Кам'янці-Подільському та у Молдавії) ще не дозволяють впевнено зробити припущення про їх обіг на території цілої Галицької Русі.

Мідні денарії, карбовані у Львові, виконували функцію розмінної монети. Їх метрологічні показники характеризуються великим розкидом ваги (від 0,395 г до 1,475 г.)⁹. На підставі цього М. Котляр вважав, що вартість мідних руських монет, на відміну від срібних, не відображала ціни закладеної собівартості металу, і не проводив метрологічного аналізу цих монет.

Метрологічні розрахунки показують все ж, що ціна металу в галицько-руських денаріях Казимира III відповідала, хоча й не у повній мірі, задекларованій вартості денаріїв. Крім того, існувало певне їх співвідношення до срібних грошників за вартістю металу, закладеного у обох цих грошових одиницях.

При вивченні мідних монет слід мати на увазі наступне. Ціна міді, звичайно, була значно нижчою від вартості срібла. Тому на вазі окремих екземплярів мідних денаріїв у більшій мірі, ніж у випадку емісії срібних грошників, відбивався спосіб карбування монет методом «аль-марко». Виходячи з цього, великий діапазон ваги мідних галицько-руських денаріїв Казимира III ще не вказує, що вартість металу взагалі на бралася до уваги при їх карбуванні.

Для з'ясування реального співвідношення на місцевому ринку мідних галицько-руських денаріїв та срібних галицько-руських грошників Казимира III звернемося до східних традицій спільного обігу мідних та срібних монет.

Відомий польський дослідник середньовічної нумізматики Р. Керсновскі писав про обіг мідної монети у Візантії та в мусульманських країнах наступне. Мідні монети в цих країнах не були кредитною формою срібних монет. Неможливо навіть уявити реальне покриття величезної кредитної вартості мідних монет, тому в грошовому обігу вони приймали участь майже автономно. Тим не менше, у візантійських, арабських і татарських державах ніколи не існувало виключно мідної монетної системи, позбавленої відповідного паритету до срібних та золотих монет. Мідь, у відповідності до середньовічної грошової системи цих регіонів, набувала функції грошей від певної привязаності до монет із дорогоцінного металу¹⁰.

У татарській монетній системі XIV ст. були поширені мідні монети. Середньовічний мандрівник Пеголотті повідомляє, що в грошовому обігу Золотої Орди знаходилися мідні монети зовсім без домішок срібла і називаються вони «фоллери», а 16 фоллерів дорівнюють одному аспру, тобто срібній монеті. Фоллери не беруть участі у значних грошових операціях, а обслуговують невеликі місцеві розрахунки, наприклад, як зазначив Пеголотті, «на зеленому ринку»¹¹.

Мідний татарський пуло мав встановлену цінову пропорцію до срібних монет. Звичайно, це був дещо примусовий курс, за дотриманням якого уважно слідкувала ханська адміністрація. Так, на деяких пуло хана Узбека (1312–1342 рр.) навіть нанесли напис «Шістнадцять пуло — данік» (данік — дрібна вагова срібна мірка, вагою 0,76 г), з якого можна зробити висновок про намір влади встановити співвідношення у вартості мідних та срібних монет. Двом ваговим данікам, тобто 1,52 г срібла, дорівнювала одна срібна монета Узбека — дирхем, який у свою чергу дорівнював 32 мідних пуло. За хана Джанібєка (1342–1357 рр.) середня вага мідного пуло, з метою тіснішої прив'язки мідної монети до срібної, була збільшена до 1,95 г (проти 1,33 г за Узбека)¹². Такі заходи можна вважати свідченням, з одного боку, намагання влади до більшого залучення міді у внутрішній грошовий обіг, а з іншої — спротиву населення до повноцінного обміну срібних та мідних монет. Ці монети мали різні сфери обігу, і вільної їх конвертації, напевно, не було, на що вказує вміст монетних скарбів, які складаються переважно або з мідних, або зі срібних монет.

Умови грошового обігу мідних денаріїв на галицькому, а, можливо, лише львівському ринку, повинні були, безумовно, нагадувати татарську монетну систему. На відміну від татарських монет, на галицько-руських мідних монетах немає написів про їх співвідношення до срібла, відсутні такі згадки і у документах з цієї епохи, але, безсумнівно, цінова пропорція срібних та мідних галицько-руських монет існувала. На це побіжно може вказувати аналогія з початків XVI ст. про паритет мідних та срібних монет в північноруських землях. Так, у 1517 р. на одну московську деньгу йшло 60 мідних пуло¹³. Проте стосовно Галицької Русі такими даними ми не володіємо. Мало може допомогти і метрологічне порівняння галицько-руських мідних монет з татарськими. Монети з львівського монетного двору легші, ніж татарські. Проведений автором метрологічний аналіз для 21 мідного галицько-руського денарія Казимира III виявив їх середню вагу 0,93 г. Зважування 27 мідних пуло Золотої Орди ханів Узбека та Джанібєка дало середню вагу 1,44 г. З наведеного можна зробити висновок, що хоч

сама ідея емісії мідних монет у Львові була запозичена з татарської монетної системи, метрологічно вони не були пов'язані.

М. Котляр, а слідом за ним інші українські дослідники В. Зварич та Р. Шуст, за аналогією із співвідношенням срібного півгроша до срібного коронного денарія у Польщі, вважали, що на один галицько-руський грошик йшло спочатку 6, а згодом 8 мідних денаріїв¹⁴. Проте аналогія у пропорції між різними номіналами польських монет, при тому, що обидві були виготовлені зі срібла, мабуть, не зовсім підходить до з'ясування співвідношення між срібною та мідною галицькими грошовими одиницями.

Спробуємо, шляхом порівняння тодішньої ціни міді та срібла, а також з цінових пропорцій, закладених у татарській монетній системі, перевірити це припущення і орієнтовно визначити реальне співвідношення мідного галицько-руського денарія до срібного грошика.

Єдиної думки про відношення ціни срібла до міді в XIV столітті немає. Відомий середньовічний вчений Біруні подає співвідношення ціни золота, срібла та міді в Середній Азії у XIV ст., як 1:5:400, тобто срібла до міді — 1:80. На початку XVII ст. вартість міді, за іншими даними, була орієнтовно в 60 разів меншою від срібла¹⁵. Наведена Біруні цінова пропорція у XIV ст. показує завищену вартість срібла (відношення золота до срібла 1:5 було викликано, мабуть, підвищеним попитом на срібло в зв'язку з масовою емісією дирхемів на монетних дворах Середньої Азії), що відповідно призвело до дуже низької ціни міді. Можливо, це було викликано і наявними запасами родовищ цих трьох металів у Середній Азії. У Золотій Орді часів хана Узбека співвідношення золота до срібла складало 1:10, приблизно таке ж, як і у Європі. Тому можна вважати, що у Золотій Орді та Східній Європі в XIV ст. ціна міді та срібла коливалася на рівні 1:60.

Подивимося, яке співвідношення вартості срібла і міді було закладено в монетній системі Золотої Орди.

Татарська монетна система була досить розвинутою і базувалася на досвіді арабської грошової системи з її старою ваговою срібною одиницею — міткаль, яка залишалася незмінною упродовж XIV ст. на рівні 4,46–4,68 г. Вага срібних дирхемів Золотої

Орди, починаючи від хана Токти (1291–1312 рр.) і аж до посилення міжусобної боротьби у 60–70-х рр. XIV ст., складала третину міткаля, тобто 1,49–1,56 г. За Тохтамиша (1379–1395 рр.) середня вага золотоординського дирхема впала до 1,37 г. Тобто, зниження ваги цієї базової татарської грошової одиниці упродовж XIV ст. склало всього 13 %¹⁶. Для порівняння, за аналогічний період вага празького гроша, основної монети Центральної та Східної Європи, знизилася з 3,86 г за Вацлава II (1300–1305 рр.) до 2,36 г за Вацлава IV (1378–1419 рр.), що складає 39 %, а за вмістом у них чистого срібла празький грош девальвував ще більше — від 3,62 г на початку XIV ст. до 1,74 г наприкінці, або ж на 52 % упродовж XIV ст.¹⁷

Вирахуємо, якою ж була пропорція вартості срібла та міді в татарських монетах. Згадане співвідношення даніка і пуло 1:16, зазначене в легенді на мідній монеті, дає такі результати. Два даніки, або ж 32 пуло дорівнювали одному дирхеми. В 32-х пуло хана Узбека (1312–1342 рр.) середньою вагою 1,33 г загальна кількість міді складала 42,56 г. Поділимо цю сумарну вагу на середню вагу дирхема — 1,52 г і отримаємо, що у монетній системі Золотої Орди часів хана Узбека на один грам срібла припадало всього 28 г міді.

Звичайно, що у порівнянні з тодішнім співвідношенням міді до срібла 1:60 цього було явно недостатньо. Видно, що мідні монети хана Узбека, за вартістю металу, не відповідали задекларованій ціні. У порівнянні з ринковою ціною міді вони були дешевшими приблизно у два рази. Зрозумілими тому виглядають примусові заходи у вигляді написів на мідних монетах «Шістнадцять пуло — данік».

Збільшенням ваги пуло до 1,95 г за хана Джанібєка (1342–1357 рр.) намагалися змінити це невигідне для підданих співвідношення та зміцнити положення мідної монети на місцевому ринку. Тому на 1 г срібла у його монетах припадає дещо більше міді — 41 г:

$$1,95 \text{ г} \times 32 = 62,4 \text{ г} \quad 62,4 \text{ г} : 1,52 \text{ г} = 41.$$

Це вже більше наближувалося до фактичного цінового співвідношення срібла та міді на ринку, яке, нагадаємо, складало 1:60. Фактично в часи Джанібєка в монетній системі Золотої Орди було закладено пропорцію у розмірі двох третіх від реальної ціни міді.

Проте, з метою ширшого залучення міді до грошового обігу, а відповідно для зміцнення довіри населення до мідних монет, у Золотій Орді наприкінці XIV ст. і це співвідношення було переглянуто.

На деяких татарських пуло другої половини XIV ст. зустрічаються контрасигнатури — «96 — дирхем». Як вважає відомий дослідник болгаро-татарської нумізматики А. Мухамадієв, у даному випадку йдеться про співвідношення мідної монети до вагового дирхема. Один ваговий дирхем наприкінці XIV ст. складав 1/100 вагової одиниці срібла — ритля і дорівнював 3,27 г¹⁸. Тоді, за розрахунками, в золотоординських монетах наприкінці XIV ст. на 1 г срібла припадало 57,2 г міді, що майже дорівнювало ринковій ціні міді:

$$1,95 \text{ г} \times 96 = 187,2 \text{ г} \quad 187,2 \text{ г} : 3,27 \text{ г} = 57,2.$$

Повернімося до галицько-руської монетної системи. Спробуємо спрогнозувати співвідношення мідних денаріїв львівського монетного двору, ідея емісії яких, безумовно, була запозичена від татарської монетної системи, до срібних галицько-руських грошків.

Початок випуску галицько-руських мідних денаріїв припадає на часи правління в Орді хана Джанібєка. Логічно було б припустити, що співвідношення вартості срібла та міді в монетах львівського монетного двору було таким, як і у монет Джанібєка, тобто орієнтовно 1:41. Середня вага галицько-руських грошків Казимира III (1353–1370 рр.) складає, як показує метрологічний аналіз, 1,37 г. Тоді аналогічна за вартістю вага міді повинна бути $1,37 \times 41 = 56,17$ г. Розділимо цю кількість міді на середню вагу одного галицько-руського денарія Казимира III — 0,93 г і отримаємо:

$$56,17 : 0,93 = 60,40.$$

Тобто, у монетній системі Галицької Русі на один срібний грошник Казимира III припадало орієнтовно 60 мідних денаріїв.

Для перевірки, чи таке співвідношення зберігалось і при наступних володарях Русі, проведемо розрахунки для монетних емісій львівського монетного двору за Владислава Опольського та Людовика Угорського.

Метрологічний аналіз 16 мідних монет Владислава Опольського дав їх середню вагу 0,84 г. Для 25 монет Людовика Угорського цей показник склав 0,81 г.

При середній вазі галицько-руських грошків Владислава Опольського 1,23 г співвідношення вартості мідних денаріїв до срібних грошків у 1372–1378 рр. складає майже таку ж величину, як і за часів Казимира III:

$$1,23 \text{ г} \times 41 = 50,43 \text{ г} \quad 50,43 \text{ г} : 0,84 \text{ г} = 60,04.$$

За Людовика Угорського середня вага срібного грошика складає 1,08 г, тоді на один його грошик припадало:

$$1,08 \text{ г} \times 41 = 44,28 \text{ г} \quad 44,28 \text{ г} : 0,81 \text{ г} = 54,67.$$

Всі три показники співвідношення вартості срібних галицько-руських грошків до місцевих мідних денаріїв у 1353–1382 рр. приблизно однакові і коливаються орієнтовно в межах цифри 60. При цьому кількість міді в галицько-руському денарії, відповідно до ринкової ціни металу, складала всього дві третини від задекларованої вартості монети.

Відповідно можна припустити, що галицько-руська монетна система була побудована на простому співвідношенні: копа мідних монет дорівнювала одному срібному грошику.

Стосовно ж срібних галицько-руських грошків, то при їх випуску на львівському монетному дворі упродовж 50 років, з 1353 до 1394, дотримувалися постійного співвідношення до празького гроша, як 2:1. Якщо до цих двох грошових одиниць, котрі доповнювали одна другу на галицькому ринку, додати ще й місцевий мідний денарій, копа (або 60 шт.) яких дорівнювала одному срібному галицько-руському грошикові, то монетну систему Галицької Русі у XIV ст. слід вважати дуже вдалою.

Чому в Галицькій Русі не перейшли до випуску мідної монети з реальною вартістю металу, як це сталося у татарській монетній системі наприкінці XIV ст.?

По-перше, галицько-руські мідні денарії не настільки, як у Золотій Орді, впливали на її загальний грошовий обіг. На це вказує відсутність будь-яких письмових підтверджень курсу мідної монети у Галицькій Русі (для порівняння, такі свідоцтва ми зустрічаємо на самих татарських монетах). По-друге, з 1387 р. Галицька Русь знову перейшла у власність польської корони, і польський

король Владислав Ягайло старався з'єднати галицьку монетну систему з польською. За цих умов у галицько-руській монетній системі не знайшлось би місця для мідної монети. Тим більше не було підстав карбувати її у відповідності до реальної ціни металу, як це відбулося наприкінці XIV ст. в Золотій Орді, тобто без будь-якого прибутку для львівського монетного двору.

До цікавих висновків стосовно певної реальної вартості міді, закладеної в татарських пуло, навів скарб, знайдений у 2003 р. біля с. Підгірці Бродівського району, що на Львівщині¹⁹. Знахідка складалася орієнтовно з 50 мідних монет Золотої Орди, найстарша — хана Токти (1291–1312 рр.), а наймолодша — Абдаллаха (1363–1370 рр.). Були монети і інших ханів: пуло Узбека (1312–1342 рр.), Хизра (1361 р.) і, найбільше, Джанібєка (1342–1357 рр.). Крім монет, в скарбі знайшли мідний хрестик, а також мідні пряжки до одягу. На думку одного із дослідників антикваріату, котрий оглядав хрестик, він належить до виробу київських майстрів.

Враховуючи відсутність срібних монет, знахідку можна вважати гаманцем небагатого татарського воїна з дрібними монетами свого краю, до яких він додав отриману здобич з воєнного походу на Русь — вироби з міді. Мідні речі — пряжки та хрестик, які воїн додав до мідних пуло в своєму гаманці, свідчать про певну грошову вартість міді в його рідних землях. Очевидно, у розумінні воїна, мідні вироби мали ціну, подібну до ціни мідної монети.

За наймолодшою монетою, тезаурація скарбу відбулася в часах, коли у Львові карбували мідні денарії Казимира III, а, може, уже й Владислава Опольського. Відсутність галицьких мідних монет в гаманці татарського воїна вказує на те, що його загін не дійшов до Львова, а, може, й сам він загинув в околицях древньоруського городища Пліснесько, яке й знаходилося поблизу теперішнього села Підгірці.

¹⁹Котляр М. Галицька Русь в другій половині XIV — першій чверті XV ст. — К, 1968. — С. 70.

²⁰Монети в Києві Володимир Ольгердович карбував у 60–90-х рр. XIV ст. (Kozubowski G. Monety księstwa Kijowskiego w XIVw. // Wiadomości Numizmatyczne. —

Warszawa, 1994. — Z. 3–4. — S. 128.), у Новгород-Сіверському — в останній чверті XIV ст. (Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст. // Бібліотечка «Пам'ятки археології». — К., 1992. — С. 15.), а у Смотричі на Поділлі — у 80-х рр. XIV ст. (Погорілець О., Саввов Р. Монета подільського князя Костянтина // Нумізмати́ка і фалеристика. — № 3. — 2004. — С. 24.).

- ³ Крижанівський А. До питання генези руських монет Казимира III // А се его сребро: Збірник праць на пошану чл.-кор. НАН України М. Котляра. — К., 2002. — С. 185; Крижанівський А. Львівський монетний двір у період «угорського» підпорядкування Галичини (1370–1386 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. — Вип. 2. — К., 2002. — С. 102; Kryżaniwskij A. Stopa mennicza groszyków ruskich Kazimierza Wielkiego a stopa groszy praskich // WN. — R. XLVII. — Warszawa, 2003. — Z. 2. — S. 145; Kryżaniwskij A. Obieg pieniężny na Rusi I w Moldawii za czasów Władysława Jagiełły na podstawie skarbów monet // Pieniądz i banki — wspólnota dziejów: Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej PTN w Supraslu. — Warszawa, 2002. — S. 121; Kryżaniwskij A. Czy obdijały się wojny na stopie monet Rusi Halickiej // Pieniądz i wojna. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej PTN w Supraslu. — Warszawa, 2004.
- ⁴ Paszkiewicz B. Red Ruthenia amonst Italy, the Hord and the Baltic Sea: the origin of the Lviv mint standards in the forteenth century // Rivista Italiana di Numismatika e Scienze Affini. — Vol. CVI. — 2005. — S. 273.
- ⁵ Bandtkie-Stężyński K-W. Numizmatyka Krajowa. — T. I. — Warszawa, 1839. — S. 10–25.
- ⁶ Stupnicki J. O monetach Halicko-Ruskich. — Lwów, 1865. — S. 20, 21.
- ⁷ Kopicki E. Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych. — Warszawa, 1995. — Część 2. — S. 10; Pieńkowski R. Moneta miedziana na ziemiach polskich. — Legnica, 1997. — S. 13–15.
- ⁸ Ryszard R. Spis czterdziestu ośmiu numizmatów ze zbioru Antoniego Ryszarda (właściciela firmy S. Zaczyński) w Krakowie, które skradzione zostały z dnia 23 na 24 czerwca 1880 r we Lwowie, w mieszkaniu Nr. 41 przy ulicy Leona Sapiehy. — Kraków, 1880.
- ⁹ Котляр М. Галицька Русь в другій половині XIV — першій чверті XV ст. — К., 1968. — С. 58.
- ¹⁰ Kiersnowski R. Pradzieje grosza. — Warszawa, 1975. — S. 282–283.
- ¹¹ Pegolotti F. B. La pratika della Merkatura / Ed. by A. Ewans. — Cambridge Mass, 1936. — P. 35.
- ¹² Мухаммадиев А. Г. Булгаро-татарская монетная система XII–XV вв. — М., 1983. — С. 77, 140.
- ¹³ Гайдуков П. Медные русские монеты конца XV–XVI в. // Нумизматика и эпиграфика. — Т. XIV. — М., 1984. — С. 158.
- ¹⁴ Котляр М. Галицька Русь... — К., 1968. — С. 58; Зварич В., Шуст З. Нумізмати́ка. Довідник. — Тернопіль, 1998. — С. 301.
- ¹⁵ Максимов М. М., Горнунг М. Б. Очерк о первой меди. — М., 1976. — С. 47, 68.
- ¹⁶ Мухаммадиев А. Г. Булгаро-татарская монетная система. — С. 139, 140.
- ¹⁷ Kastelin K. Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471). — Praha, 1953. — S. 28.
- ¹⁸ Мухаммадиев А. Г. Древние монеты Поволжья. — Казань. 1990. — С. 134, 136.
- ¹⁹ Білопольський С. Знахідки польських середньовічних монет на території України // Львівські нумізмати́чні записки. — Львів, 2005. — № 2. — С. 40.